

Т.П. Ворова (м. Дніпропетровськ)
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АРИСТОКРАТИЗМУ ЯК РІВНЯ СВІДОМОСТІ
У «КАЗЦІ ПРО МЕРТВУ ЦАРІВНУ ТА ПРО СІМОХ БОГАТИРІВ»
О. С. ПУШКІНА

Досліджується аристократизм як рівень свідомості та відповідний психотип людських взаємовідносин із стародавньої цивілізації, що представлена у «Казці про мертву царівну та про сімох богатирів» О.С. Пушкіна.

Ключові слова: казка, психотип, аристократизм, рівень свідомості.

Исследуется аристократизм как уровень сознания и соответствующий психотип человеческих взаимоотношений из древней цивилизации, представленной в «Сказке о мертвой царевне и о семи богатырях» А. С. Пушкина.

Ключевые слова: сказка, психотип, аристократизм, уровень сознания.

Aristocratism as the consciousness level and the appropriate psychological type of human relationship from the ancient civilization presented in "Tale about a dead princess and about seven strong men" by A. S. Pushkin are studied.

Key words: tale, psychological type, aristocratism, consciousness level.

Російська літературна казка посідає особливе місце в російській літературі першої половини ХІХ ст. У літературознавчих роботах особлива увага, як правило, концентрується на зв'язку літературної казки з фольклорними джерелами або її можливою взаємодією з іншими літературними жанрами. Насправді значення літературної казки значно ширше й виходить за межі означених рамок.

Дана стаття присвячена езотеричній інтерпретації однієї з п'яти казок геніального російського поета О. С. Пушкіна – «Казки про мертву царівну та про сімох богатирів». Хоча творчість письменника активно вивчається, все ж доводиться констатувати, що віршованим казковим творам поета приділяється недостатня увага. Деякі дослідники (М. М. Алексєєв, В. П. Анікін, Р. М. Волков та ін.) намагалися осмислити пушкінські казки як авторську художню систему, проте нам не вдалося виявити будь-які літературознавчі роботи за заявленою нами темою, тому, можливо, це перше дослідження такого типу.

Метою цієї роботи є розкриття езотеричної основи віршованого твору О. С. Пушкіна «Казка про мертву царівну та про сімох богатирів» і визначення побутової та сімейної моделей взаємин між персонажами, що були описані в цій казці. В основу аналізованого твору введено інформацію про деяку північну земну цивілізацію, яку в езотеричній традиції прийнято називати Арктидою [1,

с. 251]. Ми також будемо дотримуватися згаданої традиції та збережемо назву Арктиди для казки, що вивчається, й того психотипу особистості, який був типовим для арктиців у повсякденні. Сама назва «Арктида» географічно співвідноситься з крайовими районами Півночі та арктичним узбережжям. У текст казки введена підказка, що орієнтує увагу на типовий північний пейзаж і погодні умови: «в'ється вьюга,/ Снег валиться на поля,/ Вся белешенька земля».

Л. Беленицький стверджує, що в попередніх цивілізаціях людство повинне було реалізувати на практиці деякі масштабні цивілізаційні завдання; надзадачею древньої Арктиди був «розвиток аристократизму як рівня свідомості людства і людини» [1, с. 252]. Аристократизм визначається як «ідеал, в основі якого – первинна й об'єктивна напередзаданість особистої гідності та соціальної значущості людини» [2, с. 169]. Для аристократичної свідомості характерним є утвердження пафосу представника вищого суспільства та підтримка станової дистанції, піднесення людини як особи й мірила цінностей існуючого світу, увага аристократа зосереджена на красі (природи, людини матеріальних об'єктів і под.). Аристократизм у поведінці та в міжособистісних стосунках, які цікавлять нас найбільше, посідав важливе місце в ціннісній системі арктиців. Вони цінували особисту пошану й гідність, хоробрість, відповідальне ставлення до виконання конкретної справи, прагнули співвідносити себе з видатними людьми, гідними бути взірцем для оточуючих. Їм притаманне розуміння свого місця в сім'ї та соціумі, що підкреслювалося заданістю й жорсткою ієрархією самого суспільства; вони підтримували відповідний спосіб життя в поєднанні з вільним ставленням до власної поведінки; як головну складову їхні життєві ідеали обов'язково містили прагнення до краси, слави, свободи дій.

Серед героїв казки цар, обидві цариці й царівна введені в оповідання без власних імен і позначені тільки іменами загальними, це дає основу для співвіднесення їх образів з категорією ординарних, звичайних, статичних героїв. Можна взяти за правило, що соціальна поведінка цих і подібних до них людей у родинних стосунках була типовою й поширеною. Тобто, це був певний психотип сталих людських взаємин, що затвердилися в суспільстві. Необхідно відзначити ще один важливий факт, що має ключове значення для нашого аналізу: усі герої й події, що були описані в казці, мають відношення тільки до білої раси: молодиця або цариця II - «румяна и бела», а царівна - «белолица, черноброва», тому логічним є висновок, що до прадавньої цивілізації неодмінно слід віднести представників саме цієї раси.

Проілюструвати тезу про аристократизм як надцивілізаційне завдання можна на прикладі "Казки про мертву царівну...", розглянутою в побутовому й психологічному аспектах. У казці відсутній опис держави в її сучасному розумінні, проте вже були великі селища (царівні в посаг надано «семь торговых городов и сто сорок теремов»), заселені людськими спільнотами. Тому логічно припустити, що в казці зображується общинний устрій. Відзначимо як важливу складову той факт, що цар-батько ніяк не впливає на ухвалення рішень дружини (цариці II) з приводу своєї доньки. Отже, чоловіки посідали не дуже важливу позицію в громадській ієрархії, а це можливо тільки при матріархаті з домінуючою роллю жінки в суспільстві.

Для головних персонажів у казці вводяться їх особисті поведінкові характеристики. Цар-батько часто й довго відсутній удома: «простился» і негайно «в путь-дорогу снарядился». На початку казкового оповідання був відсутній майже рік, а саме на період вагітності дружини (цариці І). Тому його й сприймають як гостя («гость желанный»), оскільки вдома буває дуже рідко. Його основна характеристика – «и он был грешен», тому що він приділяв увагу багатьом жінкам і мав звичку додому повертатися пізно ввечері (цариця І його «ждет-пождет с утра до ночи»). Схожа модель поведінки осуду в громади не викликає, оскільки це було загальноприйнятим явищем. Після смерті дружини рік витримує траур від любовних пригод («год прошел, как сон пустой»), після цього одружується вдруге. Надалі цей герой у оповіданні майже не з'являється, на подальший розвиток подій не впливає.

Відданість є основною характеристикою цариці І. Незважаючи на любовні пригоди чоловіка («наконец воротился»), вона любить його таким, який він є («день и ночь так долго жданный»). Але її серце – не камінь і таких сильних переживань, потрясінь не витримує, тому цариця «восхищенья не снесла / И к обедне умерла».

Цариця ІІ (молодиця) царя-чоловіка не засуджувала, але зробила з цієї ситуації відповідні висновки, тому дітей у новому шлюбі вже не було, оскільки вони могли стати перешкодою для її світського життя. Можна зробити висновок, що народження дітей було швидше соціальним обов'язком, а не природним вираженням любові подружжя. Увага цариці ІІ цілком зосереджена на іншому – залишатися першою, єдиною, неповторною, унікальною красунею, не допускаючи появи інших красунь-суперниць у своєму оточенні. Усі необхідні якості, щоб вважати себе найвродливішою, у героїні дійсно були: «уж и впрямь была царица: / Высока, стройна, бела, / И умом и всем взяла» [3, с. 53]. В Арктиді красу шанували, нею захоплювалися, їй поклонялися, їй підкорялися (цариця І «восхищенья не снесла», тому що і її чоловік був красенем).

Домінування цариці ІІ в аспекті її фізичних якостей підтверджує й окультний персонаж – дзеркальце, що розмовляє. Єдине питання, яке хвилювало царицю, неодноразово нею повторювалося: «Я ль на свете всех милее, / Всех румяней и белее?». Знаходиться поза конкуренцією, бути першою, кращою, недосяжною для суперниць – у цьому сенс життя цариці. Слід особливо відзначити, що її зазіхання на першість дійсно мали реальні підстави: «Ты, конечно, спору нет; / Ты, *царица* (виділено нами – Т.В.), всех милее, / Всех румяней и белее» [3, с. 54]. Проте зворотним боком будь-якої першості є зіпсований вередливий характер людини, і цариця - не виключення: вона – «злая», «гневная», «горда, ломлива, своенравна и ревнива». Слід підкреслити, що ревнива до грішного чоловіка, а щодо можливих суперниць по красі й розуму, тобто першості будь-якого роду серед представниць своєї ж статі.

Епізод спілкування цариці з дзеркальцем – класичний опис самомилування й нарцисизму («красуясь, говорила»). Оскільки в оточенні цариці немає рівних за красою, то природним є сприйняття власного віддзеркалення як єдиного гідного співрозмовника. Проте в сім'ї поволі назріває драма, її перший ключовий момент – царівна «тихомолком» розквітає, перевершуючи царицю ІІ в красі

(дзеркальце стверджує: «Но царевна всех милее, всех румяней и белее»). Вона відрізняється від мачухи й поведінкою («нраву кроткого такого»). Тому цариця II «черной зависти полна», оскільки терпіння й лагідності не має, жодним чином не стримує своїх почуттів і намірів, легко втрачає самовладання й самоконтроль, що виражається в бурхливій формі: «Как царица отпрыгнет, / Да как ручку замахнет, / Да по зеркальцу как хлопнет, / Каблучком-то как притопнет!..» [3, с. 54]. Три крапки вказують, що гнів і злість продовжують виливатися досить тривалий час та супроводжуються відповідною мовною сваркою («мерзкое стекло», «врешь <...> назло»), пошуками хибних вад у красі суперниці й, отже, її невисокого рангу в порівнянні з самою царицею II («И не диво, что бела: / Мать брюхатая сидела / Да на снег лишь и глядела», за таких умов «как можно ей / Быть во всем меня милей?») [3, с. 54 – 55]. Рішення про долю суперниці-падчерки приймається в злості та гніві й згодом не підлягає перегляду («Я в ней дурь-то успокою»). Цим характеризується відсутність об'єктивності в цариці II, оскільки в реальному житті «дурь» виходить із неї самої, а не від молодой безневинної падчерки, що надмірно карається за неіснуючі провини. Проте дві красуні співіснувати не можуть, тому цариця II вирішує фізично знищити суперницю.

Царівна опиняється в небезпечній для життя ситуації, служниця Чернавка готова виконати наказ своєї господині. Але в той самий час героїня виявилася здатною «перевербувати» свого ката й переконати його відпустити свою жертву на волю («Не губи меня, девица! / А как буду я царица, / Я пожалую тебя») [3, с. 55]. Царівна змогла у своєму відчайдушному стані описати такі раціональні перспективи для Чернавки, що та наважується не послухатися наказу зверху й діє на власний розсуд («не убила, не связала, отпустила»), а господиню вводить в оману й запевняє в точності виконання дорученого завдання. Ім'я героїні вказує на її важливу роль у системі дійових осіб і свідчить про її певну самостійність: Чернавка не проста служниця, а незалежна у своїх діях особа, оскільки вона чинить на власний розсуд і навіть може не виконати наказ.

Царівна опиняється одна в лісі у незнайомому для неї середовищі. Інформація про її перебування в теремі в сімох богатирів ілюструє етикет [3, с. 6 – 57]. Царівна – «невеста молодая», але вона багато що вміє і знає, вона засвоїла знання кастових норм поведінки. Це елегантність рухів («подбираясь, / Поднялася на крыльцо»), швидка оцінка інтер'єра приміщення (світла горниця, лавки під килимами, стіл під святими, кахляна піч) і співвіднесення цього типу житла з певними кастовими стандартами та нормами («Видит девица, что тут / Люди добрые живут; / Знать, не будет ей обидно») [3, с. 56], особиста акуратність і уміння вести господарство («Дом царевна обошла, / Все порядком убрала, / Засветила богу свечку, / Затопила жарко печку, / На полати забралась / И тихонько улеглась») [3, с. 56], естетичність героїні та уміння викликати захоплення результатами своєї праці (богатирі дивуються: «Что за диво! / Все так чисто и красиво»). Як представник аристократії, царівна не дозволяє собі вийти за рамки етикету, вона коректна та ввічлива. На прохання семи богатирів («Выдь и покажися, / С нами честно подружися») ретельно витримує деякий час і з'являється перед хазяями тільки після їхньої обіцянки прийняти «красну девицу»

як «милую сестрицу» – етикет дотримується нею точно та бездоганно задля збереження честі самотньої беззахисної дівчини в колі чоловіків.

Спочатку героїня тримає відстань при спілкуванні з братами, що виключає прояв розв'язності або фамільярності стосовно себе: «И царевна к ним сошла, / Честь хозяям отдала, / В пояс низко поклонилась; / Закрасневшись, извинилась, / Что-де в гости к ним зашла, / Хоть звана и не была. / Вмиг по речи те спознали, / Что царевну принимали» [3, с. 57]. Гостю за законами гостинності потрібно напоїти-нагодувати, тому героїню «усадили в уголок, / Подносили пирожок, / Рюмку полную наливали, / На подносе подавали» [3, с. 57]. Дії царівни цілком співвідносяться з її статусом: «От зеленого вина / Отрекалася она; / Пирожок лишь разломила / Да кусочек прикусила» [3, с. 57]. Гарні манери та уміння царівни поводитися гідно викликають природну пошану в чоловіків, у їх ставленні немає жодного натяку на грубість, вони також строго по-лицарськи дотримуються етикету: «Отвели они девицу / Вверх во светлую светлицу / И оставили одну, / Отходящую ко сну» [3, с. 57].

Ролі з обох боків суворо дотримуються, безпека царівни гарантована виконанням настановних програм, що діють на підсвідомому рівні у вигляді жорстких рамок поведінки та канонів етикету. Це ще раз підкреслює факт належності царівни до обраного кола, що й виконує захисну функцію по відношенню до неї самої. З іншого боку, слово богатирів також є гарантією її безпеки; вони пообіцяли, що дівчина буде їм сестрою й чесно тримають своє слово: царівна залишається дівцею серед сімох «румяных усачей», хоча, напевно, встояти перед хоробрими, статурними воїнами було досить важко. Проте в казці життя мешканців терему визначається дотриманням договору між братами й царівною («Ой вы, молодцы честные, / Братцы вы мои родные»). Цим договором і визначається їх життя в цілому: «хозяюшкой она / В терему меж тем одна / Приберет и приготовит, / Им она не прекословит, / Не перечат ей они» [3, с. 58].

Брати-воїни символізують військову аристократію, що зберігає кодекс особистої честі й хоробрості, що гарантує непорушність ієрархічного суспільства. Звернення до образів богатирів вказує на вищу касту військового стану й на традиції військової честі, що передаються з покоління в покоління, дух військової аристократії, що зберігся аж до теперішнього часу.

Проте договір між братами й царівною все ж таки дає розколину, коли вони в неї закохуються. Це цілком природно, якщо згадати, що героїня – перша красуня. Суворо дотримуючись ритуалу та етикету, вони пропонують царівні руку і серце: «Одному женою будь, / Прочим ласковой сестрою». Це скрутний момент для царівни: її наречений Єлисей знаходиться далеко й на даний момент не зовсім ясно, чи зуміє він знайти її. Крім того, їй не можна повертатися в рідний дім, де мачуха бажає її смерті. Отже, подібний шлюб став би очевидним мезальянсом для царівни, у якої є наречений-королевич, що відповідає її соціальному рівню. Однак навіть і не цей чинник є найбільш важливою перешкодою в цьому питанні, а той факт, що героїня віддана своєму нареченому, а її відданість, як і відданість її матері, є основою її духовного всесвіту й опорою в стосунках із чоловіками. Тому її відповідь категорична та рішуча: «Я невеста»,

«другому я навечно / Отдана. Мне всех милей / Королевич Елисей» [3, с. 58]. Для всіх учасників цієї ситуації більше не залишається приводів для непорозумінь і недомовленостей; усі висловилися максимально чесно, зберігаючи взаємну пошану й відчуття власної гідності.

Таким чином, у «Казці про мертву царівну та про сімох богатирів» О. С. Пушкіна наведено опис прадавньої цивілізації Арктиди. Надзадачею цивілізації було відпрацювання аристократизму як рівня свідомості людини. В аналізованому творі простежується втілення особливої моделі взаємин у родині та на побутовому рівні: цей психотип характеризується відданістю жінок і легковажною поведінкою чоловіків.

Список використаних джерел

1. Беленицкий Л. М. (Свами Матхара). Технология Пути. – К.: Ника-Центр, 1998. – 512 с.
2. Новая философская энциклопедия. В 4 т. / Под рук-м Степина В. С., Семигина Г. Ю. – М.: Мысль, 2001. – Т. I. – 634 с.
3. Сказки русских писателей. Составление, вступительная статья и комментарии В. П. Аникина. – М.: Издательство «Правда», 1985. – 672 с. – С. 52 - 65.